सन १९४८ चा मुंबईचा दुकाने व संस्था याबाबात अधिनियम व याखाली केलेले नियम याचा गोषवारा असलेली

- १ (अ) सर्वस्वी दुध, भाजीपाला, फळे, मांसळी, मांस र्किवा राज्य सरकारने निर्दिष्ट केलेला इतर कोणताही माल विकणारे कोणतेही दुकान सकाळी ५ वाजण्यापूर्वी उघडता कामा नये.
- वर निर्दिष्ट केलेल्या मालाव्यतिरिक्त इतर माल विकणारे कोणतेही दुकान ७ वाजण्यापूर्वी उघडता कामा नये.
- २.(अ) खाली निर्दिष्ट केलेल्या मालाव्यतिरिक्त इतरे माल विकणारे कोणतेही दुकान रात्रौ ८–३० वाजल्यानंतर उघडे
- पान, बिडि, सिगारेट, आगपेट्या व त्यासाठी लागणान्या इतरे वस्तू विकणारे कोणतेही दुकान रात्रौ ११ वाजल्यानंतर उघडे ठेवता कामा नये.
- दुकाने उघडण्याच्या वेळेपूर्वी व बंद करण्याच्या वेळेनंतर फेरीने माल विकण्यास मनाई आहे.
- ४. कोणतीही व्यापारी संस्था ८–३० वाजण्यापूर्वी उघडता कामा नये आणि रात्रौ ८–३० वाजल्यानंतर उघडी ठेवता
- कोणत्याही नोकरास दिवसातून ९ तासापेक्षा किंवा आठवड्यात ४८ तासापेक्षा जास्त तास काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये. एक आठवड्यात तीन तास जादा वेळ काम करण्यास मुभा आहे आणि त्याबद्दल वेतनाचा दर सामान्य दराच्या दीड पट दराने दिला पाहिजे.
- ६. नोकाराची दररोजची कामाची मुदत अञा रीतीने ठरविली पाहिजे की कामाची कोणतीही अखंड मुदत ५ तासापेक्षा अधिक असता कामा नये आणि कोणत्याही नोकराम कोणत्याही दिवशी विश्रांतीसाठी निदान एक तास सुट्टी मिळालेली असल्याखेरीज ५ तासापेक्षा अधिक वेळेपयेंत काम करण्यास भाग पाडू नये किंवा परवानगी देऊ नये.
- ७. दुकानातील नोकरांच्या कामाची मुदत (विश्रांतीची वेळ धरुन व्याप्ती) कोणत्यही विवशी ११ तासापेक्षा अधिक असता कामा नये परंतु जर दुकान उघडण्याच्या व बंद करण्याच्या दरम्यान सदरहू दुकान सतत ३ तास बंद ठेवण्यात येत असेल तर सदरहू मुदत १२ तासापर्यंत वाढवता येईल.
- ८. कोणत्याही व्यापारी संस्थेवरील नोकरांच्या कामाच्या मुदतीची (विश्रांतीची वेळ धरुन) व्याप्ती कोणत्याही दिवशी ११ तासापेक्षा अधिक असता कामा नये.
- ९. (अ) प्रत्येक दुकान व व्यापारी संस्था आठवश्चातून एक दिवस बंद ठेवण्यात आली पाहिजे मालकाने वर्षाच्चा सुरुवातीला दुकान किंवा संस्था बंद ठेवावयाच्या (सुट्टी) दिवसाचे कॅलेंडर किंवा यादी तयार केली पाहिजे व सदर कॅलेंडर किंवा यादी इन्स्पेक्टरला कळविली पाहिजे आणि ठळक जागी लावावयाच्या नोर्टिष्ट केली पाहिजे. कामावर लाव्यान्या इसमास दुकान किंवा संस्था बंद ठेवण्यासाठी ठरविलेल्या दिवसाच्या बदली दुसरा कोणताही दिवस बदली म्हणून ठरविता येईल परंतु जर त्याने बदली सुट्टीच्या दिवसापूर्वी किंवा मूळच्या सुट्टीच्या दिवसापूर्वी जो आधीचा असेल त्या दिवसापूर्वी निदान ७ दिवस अगोदर इन्स्पेक्टरला
- (ब) ज्या दिवशी दुकान किंवा व्यापारी संस्था बंद असते त्या दिवशी मालकाने नोकरास दुकानात किंवा व्यापारी संस्थेत किंवा धंद्याशी निगडित अशा जागी बोलावणे कायदेशीर असणार नाही.

प्रेक्षागृहे व सार्वजनिक करमणुकीच्या आणि मनोरंजनाच्या इतर जागा

- १०. कोणतेही रेस्टारंट किंवा भोजनगृहे सकाळी ५ वाजण्यापूर्वी उघडता व रात्रौ ११ वाजल्यानंतर उघडे ठेवता कामा
- ११. कोणत्याही नोकराम कोणत्याही दिवशी १ तासापेक्षा अधिक काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता
- १२. प्रत्येक दिवसाची नोकराच्या कामाची मुदत अञा रीतीने ठरविता आली पाहिजे की, कामाची कोणतीही अखंड मुदत ५ तासापेक्षा जास्त असता कामा नये. कोणत्याही नोकरास विश्रांतीसाठी निदान एक तास सुट्टी मिळालेली असल्याखेरीज ५ तासापेक्षा अधिक काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये.
- १३. नोकराच्या कामाच्या मुदतीची (विश्रांतीची वेळ धरुन) व्याप्ती २४ तासांपेक्षा अधिक असता कामा नये.
- २४. (अ)प्रत्येक नोकरास आठवद्यातून एक सुट्टी दिली पाहिजे.
  - (ब) ज्या दिवशी नोकरास सुट्टी असेल त्या दिवशी राहण्याची सोय असलेल्या हाँटेलच्या, रेस्टाँरंटच्या किंवा भोजन्गृहाच्या मालकाने कोणत्याही कामासाठी नोकरास हाँटेलात, रेस्टाँरंट किंवा भोजगृहात बोलावणे किंवा कोणत्याही नोकराने अशा जागी जाणे कायदेशीर असणार नाही.

गहण्याची सोय असलेली हाँटेल, रेस्टाँरंट व भोजनगृह

- १५. राहण्याची सोय असलेले हाँटेल, रेस्टाँरंट व भोजनगृहात कामावर लावलेल्य प्रत्येक नोकरास एक ओळखपत्र (आयडेंडिटी कार्ड) दिले पाहिजे व त्यात मालकाचे नांव, एस्टॅब्लिशमेंटचे नावं व पत्ता, नोकराचे नांव, वय, कामाचे तास व विश्रांतीसाठी मधल्या सुट्टीची मुदत व दिवस आणि कामावर लावण्यान्याची किंवा मँनेजरची सही व तारीख असली पाहिजे, इन्स्पेक्टरने मागणी केली असता ओळखपत्र इन्स्पेक्टरकडे हजर केली
- १६ कोणतेही थिएटर अथवा करमणुकीची अगर मनोरंजनाची इतर जागा रात्रौ १२ वाजल्यानंतर उघडी ठेवता कामा

- १७ दुकानात विकला जाणारा कोणताही माल, दुकान बंद करण्यासाठी ठरविलेल्या वेळेनंतर कोणत्याही थिएटरात किंवा सार्वजनिक करमणुकीच्या किंवा मनोरंजनाच्या इतर जागेत, याच जागेत सेवन करण्यासाठी असेल त्याखेरीज विकता कामा नये.
- कोणत्याही नोकरास कोणत्याही दिवशी ९ तासापेक्षा जास्त वेळ काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये. एक आठवड्यात जास्तीत जास्त ६ तास जादा वेळ काम करण्यास मुभा आहे आणि त्याबदल वेतनाच्या सामान्य दराने दुप्पट वेतन दिले पाहिजे.
- १९. नोकराच्या दररोजच्या कामाची मुदत अञा रीतीने ठरविली पाहिजे की कामाची कोणतीही अखंड मुदत ५ तासपेक्षा अधिक असता कामा नये आणि कोणत्याही नोकरास कोणत्याही दिवशी, विश्रांतीची निदान एक तास मधली सुट्टी मिळालेली असल्याशिवाय ५ तासापेक्षा अधिक वेळ काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी

- २०. नोकराच्या कामाच्या मुदतीची (विश्रांतीची वेळ धरुन) व्याप्ती कोणत्याही दिवशी ११ तासापेक्षा अधिक असता
  - (अ) प्रत्येक नोकरास आठवड्यातून एक सुट्टी दिली पाहिजे.
  - (ब) ज्या दिवशी मालकास सुट्टी असेल त्या दिवशी थिएटरच्या किंवा ते सार्वजनिक करमणुकीच्या किंवा मनोरंजनाच्या इतर जागेत मालकाने कोणत्याही कामासाठी नोकरास थिएटरात किंवा सार्वजनिक करमणुकीच्या किंवा मनोरंजनाच्या इतर जागेत बोलावणं अथवा कोणत्याही नोकराने अशा जागी जाणे कायदेशीर असणार नाही.
- २१.(अ) प्रत्येक संस्थेच्या मालकाने हा अधिनियम अमलात आल्या तारखेपासून ३ दिवसांच्या आत विभागाच्या इन्स्पेक्टरकडे दुकानाची अथवा संस्थेची माहिती व ठरवलेली फी पाठवून आपले दुकान अथवा संस्था रजिस्टर करुन घेतली पाहिजे.
  - (ब) वरीलप्रमाणे कळीवलेल्या माहितीत कोण्ताही बदल झाला पर ३० दिवसात ठरवलेला नमुना (ई) यात इन्स्पेक्टरला लिहून कळवलं पाहिजे. (
  - (क) दुकान अथवा संस्था कायम बंद झाल्यास त्याप्रमाणे बंद झाल्याच्या दिवसापासून १० दिवसांच्या आत माल्काने इन्स्पेक्टरला लिहून कळावले पाहिजे, दरवर्षी १५ डिसेंबरच्या आत बोलावून फाँर्ममध्ये र.स. रिन्युअल करण्याकरिता फीसह इन्स्पेक्टरकडे अर्ज केला पाहिजे.

१२ वर्षाखालील मूले, १२ ते १७ वर्षे वयाचे तरुण इसम (मुलगे व मुली) आणि स्चिया यास कामावर लावण्याबाबत

- २२. (अ) (१२ वर्षाखालील) कोणत्याही मुलास नोकर म्हणून किंवा मालकाच्या कुटुंबातील इसम म्हणून काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये.
  - (ब) (१२ ते १७ वर्षे वयाच्या) कोणत्याही तरुण इसगास किंवा स्त्रीस नोकर म्हणून किंवा कुटुंबातील इसम म्हणून सकाळी ६ वाजण्यापूर्वी आणि संध्याकाळी ७ वाजल्यानंतर काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवान्गी देता कामा नये.
  - (क) कोणत्याही १२ ते १७ वयाच्या तरुण इसमास नोकर म्हणून किंवा इतर नात्याने
    - (१) कोणत्याही दिवशी ६ तासापेक्षा अधिक काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये.
    - (२) त्यास निदान एक तास विश्रांतीसाठी मधली सुट्टी असाल्याखेरीज ३ तासापेक्षा अधिक वेळ काम करण्यास भाग पाडता किंवा परवानगी देता कामा नये.

पगारी रजा व वेतन देण्याबाबत

- २३. (अ) एका वर्षात २७० दिवसापेक्षा कमी नाही इतके दिवस ज्याने काम केले आहे अशा प्रत्येक नोकरास, लगत पुढील वर्षात भर पगारी २१ दिवसाची रजा एकाच वेळी अथवा निरनिराळया वेळी दिली पाहिजे. अशी रजा ४२ दिवसांपर्यंत साचवता येईल. जी एका वर्षाहून कमी नाही इतके दिवस कामावर असेल आणि ज्याने त्यानंतर त्याच्या कोणत्याही वर्षात ९० किंवा अधिक दिवस परंतु २७० पेक्षा कमी केले असेल अशा नोकरास अञ्चा वर्षात नोकरीवरुन कमी करण्यात आले तर त्यास २१ दिवसाच्या व्यतिरिक्त त्याने काम केलेल्या दिवसाचे २७० दिवसाशी जे प्रमाण बसते त्या प्रमाणात जितके दिवस २१ दिवसांशी असतील तितक्या दिवसांची रजा दिली पाहिजे.
  - (ब) वर नमूद केल्याप्रमाणे रजा मिळण्याचा हक्क असलेल्या इसमास रजा घेण्याची परवानगी देण्यापूर्वी कामावरुन काढून टाकले असेल किंवा त्याने रजेसाठी अर्ज केला असता रजा नाकारण्यात आली असेल किंवा नोकरी सोडून गेला पर मालकाने त्याच्या रजेच्या मुदतीचा, लगत मागील ३ महिन्याच्या दिवस २१ दिवसाशि असतील तितक्या दिवसाची रजा दिली पाहिचे.
  - (क) नोकराने मागितलेली रजा नाकारण्यात आली पर नोकरास त्याप्रमाणे इन्स्पेक्टरला कळविता येईल.
  - (ड) रजेवर जाण्यापूर्वीं नोकरास अञा रजेच्या मुदतीबद्दल त्यास मिळण्याजोग्या एकूण रकमेच्या निम्मी रक्कम आगाऊ दिली पाहिजे.
- हा आधिनियम लागू असलेल्या प्रत्येक संस्थेची जागा खच्छ व कोणत्याही गटाराची किंवा शौचकुपाची दुर्गंधी येणार नाही आशी ठेवली पाहिजे आणि तिला चुन्याचा किंवा इतर रंग किंवा आईल पेंट दिला

पाहिजे. तसेच जंतुनाशक दूव्याने जंतुरहित ठेवली पाहिजे, तीत पुरेसा उजेड येईल व भरपूर हवा खेळती राहील आणि अगीविरुद्ध भरपूर संरक्षण होईल अशा तन्हेची व्यवस्था केली पाहिजे.

- प्रत्येक मालकाने पुढील प्रमाणे रजिस्टर, रेकॉर्ड व नोटीसा ठेवले पाहिजे.
  - (अ) दुकान किंवा व्यापारी संस्था रजिस्टर केल्याचा नमुना 'ड' मधील दाखला संस्थेच्या जागेत ठळकपणे
  - (ब) रंग सफेती केल्यावद्दलचा नमुना 'फ' मधील रजिस्टर
  - (क) दुकाने व व्यापारी संस्थांसाठी नमुना 'ह' किंवा 'जे' मध्ये बुक व वेतन रजिस्टर फाँर्म २ रुल २७.
  - (ड) नमुना 'म' मधील रजेसंबंधी रजिस्टर
  - (ई) सुट्टीचे दिवस दर्शविणान्या नोटीस नमुना 'ल' मध्ये अथवा दुकाने किंवा व्यापारी संस्थेच्या बाबतीत दुकान किंवा संस्था बंद ठेवण्यात येणार असल्याची नोटीस.
  - (ग) राज्य सरकारने फर्मावल्याप्रमाणे अधिनियन याचा गोषवारा असलेली इंग्रजी व प्रादेशिक भाषेतील नोटीस.
  - (इ) इन्स्पेक्टर शेरे (व्हिजिट बुक) बुक

अपराधाचे स्वरुप व दंड

२६.(अ) दुकान अथवा संस्थची नोंदणी करण्यासाठी तपशीलवार इन्स्पेक्टरकडे रु.२५ पेक्षा कमी पहिल्या अपराधाबद्दल योग्यवेळी न पाठवल्याबद्दल -

नाहीं व रु २५०

- (ब) दुकान अथवा संस्था बंद ठेवण्याच दिवस किंवा बंद ठेवण्याच्या दिवसास केलेला बद्ल इन्स्पेक्टरला न कळवल्याबद्दल.
- (क) दुकाने किंवा संस्था उघड्यासाठी ठरलेल्या वेळेपूर्वी दुकान उघडल्याबद्दल किंवा बंद करण्यासाठी ठरविलेल्या वेळेनंतर उघडे
- (ड) दुकान व व्यापारी संस्था आठवड्यातून एक दिवस बंद न ठेवण्याबद्दल, दुकान किंवा व्यापारी संस्था बंद ठेवावयाचा दिवस निर्दिष्ट न केल्याबद्दल, बंद ठेवलेल्या दिवशी किंवा त्याच्या सुट्टीच्या दिवशी नोकराम कामावर बोलावल्याबद्दल किंवा सुट्टीबद्दल त्याचा सुट्टीच्या दिवशी नोकरास कामावर बोलावल्याबद्दल किंवा सुट्टीबद्दल त्याचा
- (इ) दुकान उघडण्यासाठी ठरविलेल्या वेळेपूर्वी व बंद करण्यासाठी २ न्या अपराधाबद्दल ठरविलेल्या वेळेनंतर दुकानात विकला जाणारा माल राहण्याची सोय रु. ५० पेक्षा कमी असलेली हाँटेल, थिएटरे किंवा करमणुकीच्या किंवा मनोंरंजनाच्या इतर नाही व रु. ५०० जागा यांना बाहेर नेण्यासाठी ठरविल्याबद्दल

- आरोग्य व सुरक्षितता यासंबंधीचे उपाय न योजल्याबद्दल
- ठरविलेल्या तासापेक्षा अधिक तास काम करुन घेतल्याबद्दल, पुरेशी विश्रांती न दिल्याबद्दल, कामाच्या मुदतीचा विश्रांतीची वेळ धरुन व्याप्ती वाढविल्याबद्दल व साप्ताहिक सुट्टी न दिल्याबद्दल
- (ह) १२ वर्षाखालील मुलास किंवा मुलीस कामावर लावल्याबद्दल, १२ ते ३ न्या व नंतरच्या १७ वर्षाच्या मुलास अथवा मुलीस किंवा कोणत्याही स्त्रीस सकाळी ६ अपराधाबद्दल रु. वाजण्यापूर्वी व संध्याकाळी ७ वाजल्यानंतर कामावर लावल्याबद्दल, १२ ७५ पेक्षा कमी ते १७ वर्षाच्या मुलाकडून, मुलीकडून दिवसातून ६ तासापेक्षा जास्त नाही व रु. ७५० काम करुन घेतल्याबद्दल आणि अशा मुलास किंवा मुलीस तीन तास पयैत काम केल्यानंतर विश्रांती न दिल्याबद्दल

(य) रिरस्टर, रेकॉर्ड व नोटीसा इन्स्पेक्टरपुढे हजर करण्यास कसूर रु. १० पेक्षा कमी केल्याबद्दल किंवा ती न ठेवल्याबद्दल -

नाही व रु.५० पयैत (ज) दुकान उघडण्यापूर्वी ठरविलेल्या वेळेपूर्वी व बंद करण्यासाठी रु. १० पेक्षा कमी नाही व रु.१००

(के) दुकान अथवा संस्था बंद ठेवण्याचा अथवा सुटटीच्या दिवशी नोकराने रु. २५ पेक्षा कमी दुकानात अथवा संस्थेत कामासाठी जाणे किंवा त्याच्या सुट्टीच्या नाही व रु.५० पर्येंत दिवशी कामासाठी इतर ठिकाणी जाणे याबद्दल –

(ल) इन्स्पेक्टर याचे कामात अडथळा आणण्याबद्दल

ठरविलेल्या वेळेनंतर फेरीवर माल विक्ल्याबद्दल

रु.२५ पेक्षा कमी

रजिस्टरे, रेकॉर्ड यात खोट्या नोंदी केल्याबद्दल

नाही व रु. २५० पर्यत